"BEN GİDERİM ADIM KALIR"

YENİ TÜRK EDEBİYATINDA İHTİFALLER
(Anma Törenleri)

İBRAHİM ÖZTÜRKÇÜ

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2021
KÜLTÜR SERİSİ: 1097

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-595-6

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: Ötüken Neşriyat AŞ
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50
Sertifika Nu: 49269

İstanbul - 2023

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İbrahim ÖZTÜRKÇÜ

1980 yılında Van'da doğdu. İlköğrenimini memleketinde, orta öğrenimini ise Gaziantep'te tamamladı. Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 2001 yılında mezun oldu. Aynı yıl başladığı Eski Türk Edebiyatı alanında Yüksek Lisans çalışmasını 2004 yılında tamamladı. Çeşitli dergilerde editörlük-yazı işleri müdürlüğü yapan, halen bazı kurumlarda edebiyat öğretmenliği ile ileri seviye Osmanlıca ve paleografya dersleri veren, alanında neşredilmiş birçok eseri bulunan yazar, *Yeni Türk Edebiyatında İhtifal ve Jübileler* adlı Doktora çalışmasını 2023 yılında İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde tamamladı.

Telif ve neşre hazırladığı bazı kitap çalışmaları: *Kültür ve Edebiyatımızda İlkler ve Enler* (2009), *Şemseddin Sami'den Emsâl-Özdeyişler* (2010); *Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hâtıratı* (2012); *Abdülhamid'in Âhı-Süleyman Nazif İttihat ve Terakki'yi Anlatıyor* (2014), Feridun Kandemir'in *Rıza Tevfik'in İtirafları: Hayatı-Felsefesi-Şiirleri* (2013), *Berlin Caddelerinden Necid Çöllerine Mehmed Âkif* (2016), *Edebiyat Mahkemesinde Mehmed Âkif-Safahât/Birinci Kitap Tartışmaları* (2017), Midhat Cemal Kuntay, *Fatih ve Fetih: Fatih Sultan Mehmet* (2018); *Mü'min ve Muvahhid Bir Muallim: Ahmed Vahyi Ölmez* (2018); *Bir Ahlâk Âbidesi: Abbas Halim Paşa* (2018); *Meşhur Bir Dost, Meçhul Bir Adam: Hafız Mustafa Âsım Şakir Görün* (2018); *Kara Bir Gün: Aziz Hüdâi Akdemir'in Hâtıraları-İstanbul Nasıl İşgal Edildi?)* (2021); *Mehmed Âkif'in Mekteb ve İlk Memuriyet Yılları, İlk Şiirleri-Uranie Tercümesi,* (2021).

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 15
GİRİŞ 21

BİRİNCİ BÖLÜM
TÜRK TOPLUMLARINDA ÖLÜM RİTÜELLERİ,
İHTİFAL İZLERİ/ANMA GELENEKLERİ

1.1. ÖLÜM VE DOĞU KÜLTÜRÜNDE MERASİMLER 33
1.1.1 Edebî Merasimlerin Teorik Temelleri: Kollektif Şuur, Toplumsal Bellek, Kültürel Bellek ve Edebî Hafıza 40
1.1.2. Türk Kültüründe Ölüyü Anma Ritüelleri 56
1.1.3. İslamiyet Sonrası Müslüman Topluluklarda Ölüyü Anma Gelenekleri ... 62
1.2. İHTİFAL/ANMA TÖRENLERİNE DAİR TEORİK BİR ÇERÇEVE 69
1.2.1. İhtifal Kavramına Genel Bir Bakış 69
1.2.2. İhtifalin Sosyo-Kültürel Anlamları 79
1.3. İHTİFALLERİN TARİHİ GELİŞİMİ 99
1.3.1. II. Meşrutiyet Sonrası Tezahürât-ı Milliyeler 99
1.3.2. "Milli Birliği Kuvvetlendirme" ve "Geçmişten Güç Alma Merasimleri": İttihat ve Terakki'nin Düzenlediği İhtifallere Genel Bir Bakış 111
1.3.3. "Hatırlama, Uzlaşma ve Siyaset": Ulus-Devletleşme Sürecinde İhtifallerin ve Merasimlerin Etkisi 134
1.3.4. Cumhuriyet Sonrası İhtifaller ve İhtifal Düzenleyen Bazı Kurumlar 151

İKİNCİ BÖLÜM
İHTİFAL ÇEŞİTLERİ VE EDEBÎ İHTİFALLER

2. İHTİFAL ÇEŞİTLERİ 166
2.1. DİNÎ/TASAVVUFÎ İHTİFALLER 166
2.1.1. Mevlid İhtifalleri 166
2.1.2. Mevlâna İhtifalleri 173
2.2. MİLLETİN HAFIZASINDA YER ETMİŞ DEVLET ADAMLARIYLA İLGİLİ İHTİFALLER 179
2.2.1. Fatih Sultan Mehmed ve Fetih İhtifalleri 181
2.2.2. Sokullu Mehmed Paşa (Sadrazam) İhtifalleri 192
2.2.3. Barbaros Hayreddin Paşa İhtifalleri 196
2.2.4. Atatürk İhtifalleri ve Diğer Siyasî İhtifaller 204

2.3. SANATSAL VE SPORTİF İHTİFALLER 210
2.3.1. Mimar Sinan İhtifalleri 213
2.3.2. Diğer Sanat Dallarına Ait İhtifaller 224
2.4. EDEBÎ İHTİFALLER 231
2.4.1. Edebî İhtifal Ritüelleri 243
2.4.2. Edebî İhtifallerde Hatırlama Biçimleri ve İcra Usulleri 265
2.4.3. Edebî İhtifallerde Hatiplerin Rolü ve Nitelikleri 294
2.4.4. İhtifallerde Öncü Kurumlar 306
2.4.5. MEŞHUR İHTİFALCİLER 323
2.4.5.1. İhtifalci Ziya Bey (1866-27 Mart 1930) 323
2.4.5.2. Florinalı Nâzım (Özgünay, 1882-1939) 327
2.4.5.3. Mehmet Tahir Karauğuz (1898-4 Haziran 1982) 331
2.4.5.4. Diğer İhtifalciler ve İhtifal Yazarları 335

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YENİ TÜRK EDEBİYATINDA İHTİFALLER

3.1. Tanzimat Dönemi Şair ve Yazarlarına Yapılan İhtifaller 345
3.2. Servet-i Fünûn Dönemi Şair ve Yazarlarına Yapılan İhtifaller 377
3.3. Fecr-i Âtî Ve Millî Edebiyat Şair ve Yazarlarına Yapılan İhtifaller 410
3.4. Genel Olarak Cumhuriyet Dönemi Şair ve Yazarlarına Yapılan İhtifaller 425
3.5. 1980'Den Günümüze (Çağdaş Türk Edebiyatı) Şair ve Yazarlarına Yapılan İhtifaller 470

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRK EDEBİYATINDA İLK İHTİFALLER VE HAKLARINDA İHTİFAL YAPILAN BAZI EDEBİYATÇILAR

4. TÜRK EDEBİYATINDA İLK İHTİFALLER VE HAKLARINDA İHTİFAL YAPILAN BAZI EDEBİYATÇILAR 505
4.1. Sîneçâk Yusuf Dede İhtifali (1547) 507
4.2. Nâmık Kemal İhtifalleri (1908 ve Sonrası) 514
4.3. Şeyh Gâlib İhtifal-İ Edebîsi (1912) 543
4.4. Recâizâde Mahmud Ekrem İhtifalleri 563
4.5. Tevfik Fikret İhtifalleri 576
4.6. Ömer Seyfeddin İhtifalleri 619
4.7. Ziya Gökalp İhtifalleri 636
4.8. Mehmed Âkif İhtifalleri 669
4.9. Abdülhak Hâmid İhtifalleri 688
4.10. Yahya Kemal İhtifalleri 720
4.11. Nâzım Hikmet İhtifalleri 749
4.12. Necip Fazıl İhtifalleri 788

SONUÇ 806
KAYNAKÇA 828

EKLER

EK-I-IIII-50. ve 100. Doğum ve Ölüm Yıldönümlerinde Anılan/Hatırlanan Şair ve Yazarlar 932
EK IV- Şeyh Galib İhtifali'nde Ahmed Celâleddin Dede Efendi'nin Gülbanki (Duası) 935
EK V- İhtifalci Ziya Bey'in Şeyh Galib İhtifali'ndeki Hitabesi 937
EK VI- Hamdullah Subhi'nin 1917 Yılındaki İstiklâl-i Osmanî (Kuruluş Bayramı) Hitabesi 938
EK VII- 1917 Yılında Âşiyan'da Düzenlenen Tevfik Fikret İhtifalinde Ruşen Eşref'in Hitabesi 942
EK VIII- 1923 Yılında 23 Temmuz Îd-i Millîsi Münasebetiyle İhtifalci Ziya Bey'in Gülhane Parkı'ndaki Hitabesi 945
EK IX- Ruşen Eşref'in Ziya Gökalp İhtifali'ndeki Hitabesi 946
EK X- Milli Hatiplerden Hamdullah Subhi'nin Ziya Gökalp İhtifali'ndeki Hitabesi 950
EK XI- Operatör Kazım İsmail Bey'in Abdullah Cevdet'in Mezarı Başında İrâd Ettiği Hitabe 952
EK XII- Ömer Seyfeddin'in Kabrinin Nakli Dolayısıyla Şişli Halkevi'nde Yapılan İhtifalde Ali Cânib'in Hitabesi-1939 954
EK XIII- Abdülhak Hâmid'in Kabrinin Yapılması Münasebetiyle Düzenlenen İhtifalde Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Nutku-1940 957
EK XIV- Vefatının 30. Yıldönümünde Mehmed Âkif İhtifali'nde İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Ekrem Şerif Egeli'nin Hitabesi 959
EK XV- Mahmut Yesari'nin Ölüm Yıldönümü 962
EK XVI- Törensiz Bir Anma 966

DİZİN 969

ÖN SÖZ

Bireysel ve toplumsal düzeyde kimlik, bellek, bilinç, zihin anatomisi üzerine disiplinlerarası araştırma ve düşünme etkinlikleri 1980'li yıllarda büyük bir hız kazanmıştır. Yakın dönemde rağbet gören bellek ve psikanalitik çalışmalarının temelleri, aslında Fransız düşünür Pascal ile Viyanalı Sigmund Freud'a kadar uzanmaktadır. Antropolojiyi de içene alarak sosyal bilimlerde çok yönlü yürütülen psikoloji ve psikanaliz merkezli çalışmalar, sanat ve edebiyat ile kolektif/kültürel bellek ilişkisine eğilmeyi zorunlu kılmaktadır. Bugün de edebiyat eleştirmenleri ve kültür kuramcıları tarafından psikanalitik edebiyat eleştirisinin yazara, okura ve metne ne kattığına dair araştırmalar sürdürülmektedir. Çalışmamız kültürel belleğin edebî törenler üzerinden nasıl işlediğini incelemek, şair ve yazarlar için vefatlarından sonra düzenlenen (ihtifal/anma) merasimlerin yazara, eserine ve edebiyatçı kimliğine ne kattığını tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Eric Hobsbawm'ın "icat edilmiş gelenekler" sınıfına dâhil ettiği modern hâliyle törenler, dönem dönem farklılık arz eden ritüel dalgalanmaları yanında modern ile geleneğin izini sürmede ideal bir laboratuvar niteliğindedir ve bu yönüyle çalışmamız alanında büyük bir boşluğu doldurma amacını taşımaktadır. Toplumsal belleğin törenler yoluyla kontrol altında tutulması, ağır mağlubiyetler sonrası sarsılan millî bilincin meydan mitingleri ve merasimlerle tamir edilmeye çalışılması, İttihat ve Terakki hükümetinin başlattığı bir ritüel pratiğidir. Aynı politik amaçları, Osmanlı'nın mirasını devralan Cumhuriyet hükümetleri de takip etmiş, törenleri kullanarak yeni ve özgün bir imajla geçmişin ve tarihin birikimini –bazen bir kısmını tasfiye etmek suretiyle- kolektif bilince aşılamıştır. Sayıları gittikçe artan ihtifallerin kamusal alanı kontrolde etkin bir araç olarak kullanılması, Avrupa'dan dünyaya yayılan ulus-devlet anlayışının bir gereği sayılmıştır.

GİRİŞ

"…Hakiki ebediyet insan hafızasındadır!"[1]
Tanpınar

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği düşünme ve hafıza kudretidir. İnsan toplulukları, bu özellik sayesinde sürü olmaktan kurtularak toplum seviyesine ulaşabilmiştir. Hatırlama yetisi, insanlarda bir sorumluluk duygusu uyandırmış, ferdî gayretleri devamsızlıktan, verimsizlikten kurtararak ortak bir şuur yaratmıştır. Munis Faik Ozansoy'a göre *"Medeniyet, hafızanın çocuğudur!"* sözü, bu gerçeğe işaret eden bir atıf niteliğindedir. İnsanın bütün bağlılıkları; aile ve aidiyet duygusu, vatan aşkı, milliyet şuuru, dostluk-düşmanlık, merhamet gibi bütün eğilimleri hafızanın ürünüdür.[2] Pierre Nora, "hafıza"yı anılar, gelenekler, alışkanlıklar, âdetler, göreneklerle ilişkilendirmektedir. Böylece bilinçten yarı bilinçsize kadar uzanan bir alan ortaya çıkmakta, ortak malvarlığı da miras yoluyla edinilen mal/meta anlamından çıkıp milleti oluşturan ulusal hafızayı, millî "kimlik"i sonuç vermektedir.[3] Milletler, geçmişin hafızası aracılığıyla topluluk olurlar, meşruiyet kazanır, otorite kurar ve geleceğe dair güven verirler.[4] Tanpınar, *Beş Şehir* kitabında sadece "millet ve cemiyetlerin değil, şahsiyetlerin de asıl mana ve hüviyetini, çekirdeğini tarihîlik" ve geçmiş denen uzak realitenin yaptığını söylemektedir. Tanpınar'a göre "mazi daima mevcuttur", aynı duygudaşlığa sahip

---

1 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, haz. Dr. Zeynep Kerman, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977), 111.

2 Munis Faik Ozansoy, "Hafızasız Edebiyat", *Hisar*, cilt 3, sayı 58, (Şubat 1955): 3-4.

3 Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, çev. Mehmet Emin Özcan, (Ankara: Dost Kitabevi, 2006), 257.

4 Jan Assmann, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 41.

insanlar topluluğu ve kendimiz olarak yaşayabilmek için geçmişle her an hesaplaşmaya ve anlaşmaya bir mecburiyet vardır.[5]

Geçmiş, zamanla gelişen ve dönüşen kültür ve geleneklerin, hadiselerin, insanlık tarihinin içinde biriktiği bir hafıza deposudur. Bu yüzden filozoflardan Bergson ve Heideger, "zaman" meselesini felsefelerinin temeli yapmışlardır. Bergson felsefesinde zaman, matematik ve fizikte bir saat kadranı içinde mekân sınıfına indirgenmiş olan mücerret (soyut) zamandan ibaret değildir. Ruhun devamlı oluş hâlindeki yaratıcı bir süreği vardır ki asıl zaman bundan ibarettir. Zaman, sürekli devam eden anları mazi, hal ve istikbal gibi çeşitli bölümleriyle insanı peşinden sürükleyip götürmektedir.[6] Edebiyat ile hafızanın kesiştiği nokta da buradadır. Edebiyat, geçmiş zaman hatıralarının yaşanmış bir his ve sanat diliyle nasıl hâle nüfuz ettiğini göstererek istikbale intikal ettirir ve bu suretle zamanın bütün setlerini aşarak kalıcılığını sağlar.[7]

Maziyi, zihinlerde yeniden canlandırması bakımından edebiyat, sosyal bilimler arasında hafıza/bellek ile ilişkisi en kapsamlı bilim dalıdır. Edebiyat temelde insanların duygu ve düşüncelerinin kâğıda dökülerek toplumun kültür hafızasına ve gelecek kuşakların zihin dünyasına sonsuza kadar mal edilmesinden ibarettir. Hasan Âli Yücel, geçmişin hayal yoluyla zihinlerde canlandırılmasını *"geçmiş günleri bugünde yaşatmak, düne dönmeden dünü bugüne getirmek"* şeklinde özetlemektedir. Bunu elde etmenin şartı da "kesintisiz millî bir ömür"dür. Milletin maddi ve manevi servetleri "devamsızlıktan", yani geçmişi bugüne taşıyan bağlardan mahrum kalırsa birikemez.[8] Yücel, 1953 yılında "millî hafıza"yı şu cümlelerle açıklamıştır:

---

5 *Beş Şehir*'e 25 Eylül 1960 tarihinde bir önsöz yazan Tanpınar, mazinin akıp giden günün içerisinde bir tekevvün hâlinde kaynadığını ve aktüaliteye daima bir şeyler kattığını, bu yönüyle *yeni*'nin imkânlarını hazırladığını belirtmektedir. *Beş Şehir*'de Tanpınar'ın cevabını aradığı ilginç soru ise şöyledir: *"Niçin geçmiş zaman bizi bir kuyu gibi çekiyor?"* Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 10, 204, 207.

6 Prof. M. Şekib Tunç, "Zaman Meselesi ve Ölüm Korkusu", *Cumhuriyet*, nr. 7009, (20 Şubat 1944): 2.

7 Tunç, a.y., 2.

8 Yücel, "Millî Muhayyile", *Cumhuriyet*, nr. 10364, (5 Haziran 1953): 2.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK TOPLUMLARINDA ÖLÜM RİTÜELLERİ, İHTİFAL İZLERİ/ANMA GELENEKLERİ

1.1. ÖLÜM VE DOĞU KÜLTÜRÜNDE MERASİMLER

Yaratılıştan itibaren varlığın karşısına bir alın yazısı olarak konulan ölüm, evrensel bir gerçek olarak hayatın merkezinde her zaman yer almaktadır. Ölüm, ilk bakışta zaman dışı kalmak ve yok olmak duygusunu derinden hissettiren korkunç bir vâkıadır. Ölüm korkusunu yaratan sebepler arasında "zaman kadrosuna girmenin, zamanı hesaplamanın" mühim bir rolü vardır.[1] Behçet Necatigil'in *Garnitür* şiirinde vurguladığı gibi insan hayatında "yaşamak ilk bölüm, ölüm son bölüm"dür.[2] *"Ölüm eski bir konudur, fakat herkes için yenidir!"* sözüyle de değişen hayatın içindeki bu sabit yazgının varlığına, ölümün evrenselliğine dikkat çekilmiştir.[3]

Her canlının hayatının nihayete ermesi zaruri, aşikâr ve kaçınılmaz bir son olarak Kur'an-ı Kerim'de[4] ve diğer kutsal metinlerde vurgulanırken bazı filozoflarca hayat, *"ölüme mukavemet eden hareketlerin heyet-i mecmuası"* şeklinde tarif edilmiştir. Roger Lutigneaux, canlıların dünyaya gelişini, ölümle diğer canlılara hayat vermek

---

1 Prof. M. Şekib Tunç, "Zaman Meselesi ve Ölüm Korkusu", *Cumhuriyet*, nr. 7009, (20 Şubat 1944): 2.

2 *"Ölümler söyletir*
Sağlık, sığlık susarız,
Gömülü gönlümüzde
Ölümdür.
…
Konumuza dönelim
Yaşamak ilk bölüm
O kolay anlaşıldı
Ölüm son bölümdür!" Bkz. Behçet Necatigil, "Garnitür", *Yeni Dergi*, sayı 125, (Şubat 1975): 4.

3 Ahmet Köklügiller, "Mustafa Baydar", *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1977*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1977), 868.

4 *"Her insan/can ölümü tadacaktır. Sonunda Bize döneceksiniz."* Âli İmrân Suresi (3), âyet 185; Ankebût Suresi (29), âyet 57. Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985) 73, 402.

amacına bağlamaktadır. Buna göre hayata veda edenler, kendi yerlerine bırakacakları mahlûkların mevcudiyetini temin ettikten sonra varlıklarının bir gereği kalmayacaktır. Ölümle yeni bir yaşamın kapısını aralayan insanoğlu, geride varlığını diğer insanlara hissettirecek maddi ve manevi birtakım miraslar bırakmaktadır. Nesneler gibi ruhsal eğilimlerimiz, duygularımız, düşüncelerimiz, sözlerimiz, hareketlerimizle hayatımız da ölümümüzden sonra yaşamaya devam etmektedir. Artistlerin, yazarların, sanatkârların, bilim adamlarının öldükten sonra dünyada bir şey bırakmak arzusuyla yarattıkları eserlere kabiliyetlerinin yettiği nispette kıymet ilave etmeye çalışmaları bu endişeden başka bir şeye dayanmamaktadır.[5] Hayata gelişi, kutlu ve uğurlu bir hadise kabul edip özel merasimler tertip ederek kutlayan insanlar, ölümü de üzüntüyle karşılayıp birtakım törenlerle acısını hafifletmeyi bir ritüel hâline getirmiştir. Bu yüzden bütün törenler, arkasında bireysel ve toplumsal olduğu kadar dinî, tarihî, örfî, sosyolojik, psikolojik, antropolojik, politik ve kültürel birtakım sebepleri de barındırmaktadır.[6]

Gelenek ve göreneğin kurduğu sıkı bir disipline sahip olan Şark kültür ve tarihinde merasimler ile teşrifatın önemli bir yer tuttuğu bilinen bir gerçektir. Sabri Esat Siyavuşgil, Şark'ın insan ve fert olarak portesini çizdiği psikolojik tahlil mahiyetindeki yazısında "gelenek ve göreneğe bağlılığı, maziye ve ecdada kayıtsız ve şartsız

---

5 Roger Lutigneaux, "Ölüm ve Hayat", *Her Ay*, sayı 2, (20 Nisan-20 Mayıs 1937): 59-64.

6 Merasimler, insanoğlunun temel zafiyetlerinden sayılan "unutma/unutturma" ve onu alternatif cephesi "hatırlama/anımsatma" melekesiyle ve bunları bilimsel-geleneksel düzlemde içeren bireysel-toplumsal-kültürel belleklerle doğrudan ilişkili olması sebebiyle aslında bir "bellek" meselesidir. Bu yönüyle felsefe, sosyoloji, toplumbilimi, psikolojinin kadrajında sıkça gördüğümüz bellek, sömürge ülkelerindeki postkolonyal edebiyat, milli kurtuluş edebiyatı, modernleşme edebiyatı, sözlü tarih çalışmaları, otobiyografi edebiyatı vb. çalışmaların da gizli öznesi konumundadır. Edebiyatın geçmişin deposunda yer alan sözlü ve yazılı ürünlerinin geleceğe intikali, geleneksel ve kültürel bir arşiv ve hafızayı zorunlu kıldığı için, tarih ve edebiyat okumaları "bellek" hesaba katılmadan sağlıklı biçimde yapılamaz. Jübile ve ihtifali gibi her türlü seremonik törenler, kültür ve gelenek düzleminde belleğin izini sürmek için ideal konuların başında gelmektedir. Kültürel belleğin çerçevesine dair geniş bilgi için bkz. M. Emir İlhan, *Kültürel Bellek (Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama)*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018), 9-22.

Sultan V. Mehmed'in (Mehmed Reşad) Ayasofya'daki İlk Cuma Selamlığı
(Salt Araştırma, Feridun Fazıl Tülbentçi Arşivi)

hayranlığı" Doğu'ya mahsus değişmez ritüeller arasında zikretmektedir.[7] Buna karşın Batı ülkelerinde merasimler, modernleşme ile birlikte sofrada, davette, ziyarette, giyim-kuşamda, salonda, sokakta, muhaberede ve kadınlarca uyulması gereken birtakım kurallara münhasır olarak gelişmiştir.[8]

Bir kurallar manzumesi olarak kökenleri eski Türk devletleri ile Anadolu ve Büyük Selçuklu devletlerine dayanan Osmanlı Devleti'ndeki seremonik merasimler, ilk etapta devlet olma bilincini bir disiplin hâlinde, kendine has ritüelleriyle, teşrifat törenlerine yansıt-

7 Merasim ve teşrifat "teferruatı en ince ayrıntısına kadar önceden tespit edilmiş birtakım usul ve erkân"a dayandığı için Şark'ın değişmez kaide ve teşrifatına riayet etmeyen her inkılap bir reaksiyon ile karşılaşmaya mahkûmdur. Bkz. Prof. Sabri Esat Siyavuşgil, "Şarklı ve Garplı", *Yeni Sabah*, nr. 5397, (21 Mart 1954): 2.

8 Paris'te basılıp İngiltere ve Amerika'da milyonlarca çoğaltılan teşrifat kurallarına örnek Maarif Nezâret'in izniyle ülkemizde ilk defa tercüme edilen eser için bkz. M.Ş., *Avrupa'da Merâsim ve Âdât*, (Dersaâdet: Kasbar Matbaası, 1312), 30 s.

mayı bir gelenek hâline getiren saray ve çevresine ait törenlerde göze çarpmaktadır. Eric Hobsbawm, kamusal törenlerdeki tezahürleriyle Britanya monarşisini kuşatan debdebeli merasimleri, dünyada en eski olarak zikretse de[9] Selçuklu ve Osmanlı teşrifat merasimleri, modern öncesi zamanların en dikkate değer şölenleridir. Zira imparatorluk kültü, bir yönüyle, "haşmetle gözleri kamaştıran gösteriş" demektir.[10] Cülûs[11], bî'at[12], kılıç kuşanma[13], muayede törenleri[14],

[9] Eric Hobsbawm-Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006), 1.

[10] Tarihin en uzun, en görkemli sanat şenliği olarak nitelendirilen İstanbul'daki 1582 Şenliği, Metin And'a göre tam anlamıyla evrensel bir sanat olayıdır. İster seyirciler, ister seyredilenler olsun, şenliğe katılanların tümü toplumun çeşitli katmanlarından ve kesimlerinden oluşuyordu: Yoksulu, varlıklısı, soylusu, yabancısı, yerlisi, saray ve çevresi, bu merasimlerde bir araya geliyordu. Sultan ve çevresi şenlik alanına müzikli, danslı, soytarıların gösterilerinin de yer aldığı bir geçit alayıyla giriyorlardı. Gölge oyunu da ilk kez 1582 şenliğinde oynanmıştır... Geniş bilgi için bkz. Metin And, "İstanbul'da Tarihin En Görkemli Sanat Şenliği: Dramatik Gösteriler, Dans, Müzik, Geçit Alayları", *Milliyet Sanat*, sayı 282, (19 Haziran 1978): 9-13.

[11] Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılındaki Merasimler*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017), 56-61.

[12] Bir kimsenin otoritesinin kabul ve tasdiki anlamına gelen Bî'at merasimi, Osmanlılarda diğer milletlerden fazla bir ehemmiyeti, aynı zamanda bir kıymete sahipti. Mehmet Zeki Bey'e göre bu ehemmiyet ve kıymet, "Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn" ve "Halîfe-i Rûy-ı Zemîn" unvanını "bil-istihkâk ihrâz buyuran" Yavuz Sultan Selim ile başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde Bî'at merasimi, II. Bayezid'den itibaren -eğer tören İstanbul'da yapılıyorsa- normal şartlar içerisinde Topkapı Sarayı'nda Babüssaade önünde yapılmaktaydı. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki, "Evâilde Bî'at Merasimi", *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmuası*, nr. 85, (14 Eylül 1918): 998-1002. Ayrıca bkz. Karateke, a.g.e., 33-56.

[13] Geniş bilgi için bkz. Karateke, a.g.e., 63-94.
Sultan Reşad'ın kılıç kuşanma merasimine dair hazırlanan program için ayrıca bkz. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Mehmed Reşad Dönemi*, haz. Dr. T. Cengiz Göncü, (Ankara: TBMM Basımevi, 2017), 61-71.

[14] Ramazan ve Kurban Bayramlarının devlet töreni ile kutlanmasını ifade eden Muâyede törenleri, sultanın Topkapı Sarayı'nda ikamet ettiği dönemde bu iki bayram dolayısıyla Sultanahmed veya Ayasofya Camii'ne alayla giderek Müslüman tebaasıyla beraber namaz kılması ve sarayda devlet ricaliyle bir çeşit "tecdîd-i bîat" sayılabilecek bayramlaşma töreni yapması anlamına geliyordu. Usul, teşrifat kaideleri ve yüzyıllar içindeki ritüel değişimine dair geniş bilgi için bkz. Hakan T. Karateke, a.g.e., 95-121.

Cuma selamlığı[15], kabul törenleri[16], doğum (velâdet), sünnet, düğün, sefere çıkış merasimleri[17], Mevlid ve cenaze merasimleri[18], beşik, ulûfe, tıraş merasimi yanında Surre alayları[19] belirli usuller dâhilinde ve devlet protokolünü koruyacak nitelikte büyük ciddiyetle yapılagelmiştir.[20] Bu merasimler ve alaylar yeniçeri ve cebeci askerleriyle birlikte sarayın her sınıftan mensuplarının podyumu olduğu için bunların sırmalı, zülüflü, som işlemeli serpuşları, türlü türlü kaftanları ve özellikle bellerine doladıkları şal ve kemerlerde taşıdıkları pırıl pırıl parlayan kıymetli taşlarla süslenmiş hançer, yata-

15 Geniş bilgi için bkz. Karateke, a.g.e., 123-143.

16 Geniş bilgi için bkz. Karateke, a.g.e., 145-220.

17 Doğum, düğün ve bayram teşrifat merasimleri için bkz. Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadîmemiz*, haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, (Ankara: Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.), 35-77; 135-138.

18 Eski padişahların vefatlarında yapılan cenaze alaylarına dair Vak'anüvis Es'ad Efendi'nin *Teşrifât-ı Kadîme* unvanlı eserinde Sultan I. Abdülhamid'in cenaze merasimleri için tertip edilen alay tafsilatıyla zikredilmiştir. Padişahların "na'ş-ı mağfiret-nakışları" vefatlarını müteakip Harem'den çıkarılır, öteden beri gasle tahsis edilen mahalle getirilirdi. O gün bir taraftan yeni hükümdarın "bî'at merasimi" yapılırken diğer taraftan merhum padişahın cenazesi hazırlanır ve alayı tertip edilirdi. Osmanlılarda bir usul hâlini alan gelenek, 19. yüzyıl sonrasında birtakım değişiklilere uğramıştır. Buna göre Topkapı Sarayı'na getirilen cenaze, eskiden olduğu gibi Hırka-i Şerif dairesi civarındaki "mahall-i mahsusta" gasledilirdi. Nitekim Sultan II. Abdülhamid'in cenazesi, Beylerbeyi Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na getirilmiş, orada usulen gasledilmiştir. Padişahların cenaze alaylarına dair Mehmet Zeki (Konrapa) Bey'in 11 Temmuz 1918 tarihli yazısı için bkz. Mehmet Zeki, "Eski Padişahlarımızın Cenaze Alayları", *Edebiyyât-ı Umûmiyye*, nr. 86, (21 Eylül 1918): 1017-1019. Ayrıca bkz. Hakan T. Karateke, a.g.e., 48.

19 Merasim ve alaylara dair genel kısa bilgiler için bkz. Dr. Sedat Kumbaracılar, "Padişahlık Devrinde Alay ve Merasimler", *Hayat Tarih*, yıl 5, sayı 6, (1 Temmuz 1969): 83-87.

20 Fatih zamanında *Kânunnâme-i Âl-i Osman* ile kuralları belirlenerek uygulanagelen protokol usulleri, zamanla genişletilmiş; Divan toplantılarında, ziyafetlerde, Mevlid kıraatlerinde veziriazam, baş defterdar vesair vüzerâ ve defterdarlar, nişancı, kazaskerlerin teşrifât merasimindeki yerleri ve uygulama pratiklerinin çerçevesi çizilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın liyakatli sadrazamlarından adına telif ettiği tarihle de "ifâ-yı nâm" eden Lutfî Paşa *Âsâfnâme* adlı maddeten küçük, manen büyük eserinin bir iki cümlesini bu hususa hasretmiş ve merâsim-i teşrifâtı beyan etmiştir. Bkz. Mehmet Zeki, "Evâilde Teşrifât Merasimi", *Edebiyyât-ı Umûmiyye*, nr. 12, (7 Kânunusâni 1332/ 1916): 219-222.

ğan, kama ve bıçaklar göz alıcı bir manzara teşkil ettiğinden halktan büyük ilgi görmekteydi. Merasimlerin bazıları (biat gibi) sessizlikle cereyan ederken mızıka çalınmamakta; bazılarında ise (bayram merasimleri) dualar, alkışlar ve mehter marşları yeri göğü inletmekteydi.[21] Osmanlı'nın son dönemlerinde dahi bu merasim ritüellerine nasıl sıkı sıkıya bağlı kalındığını Sultan VI. Mehmed'in (Vahdeddin) "taklîd-i seyf âlây-ı vâlâsı" göstermektedir. Dolmabahçe'den Eyüp'e uzanan yol boyunca "güzergâh-ı Şâhâne'nin" her tarafında askerler "saf-beste-i ihtirâm olduğu" gibi binlerce halk törene koşmuş, her taraf bayraklarla donanmış; Edirnekapı-Bayezid-Sultanahmed'de tâk-ı zaferler inşa edilmiştir. Yine güzergâh-ı Hümâyûn'da bütün mektep talebe ve tâlibâtı da "mevki'-i ta'zîm etmiş" ve padişahın arabası geçerken üç def "Padişahın çok yaşa!" duasını söylemişlerdir.[22]

Osmanlı Devleti'nde teşrifata aşırı derecede önem verilip sıkı protokol kurallarıyla uygulanıyor olması, zamanla saray erkânı ve maiyet görevlileri için bir çile ve işkence hâlini almıştır. Halid Ziya Uşaklıgil, saray hatıralarında Osmanlı'da merasimlerin eğlendirecek, hoşlanılacak işler olması lazım gelirken muhtelif vesilelerle sık sık tekerrür ettiğinden ve elbise değiştirmek mecburiyeti gerektirdiğinden can sıkacak bir mahiyet kesp ettiğini nakletmektedir.[23] Teşrifatın Doğu milletlerinde gereksiz sayılabilecek kadar abartılmasını ve birçok şeyin "miş gibi" yapılmasını Alev Alatlı, "Ritüeller ülkesi" tanımlamasına sığdırmaktadır.[24] Bütün bu tören galerisi içerisinde

---

21 Kumbaracılar, a.y., 83-84.

22 Bu merasimde icra edilen ritüeller, matbuatta ayrıntılarıyla yer almıştır. Teşrifata katılan okulların düzeni, askerlerin nizamı ve merasimin icrasına kadar her ayrıntıyı bu haberlerde bulmak mümkündür. Geniş bilgi ve örnek olarak bkz. "Taklîd-i Seyf Âlây-ı Vâlâsı", *Tercümân-ı Hakîkat*, nr. 13469, (31 Ağustos 1334-1918), 1-2.

23 Halid Ziya, birçok merasim içerisinde her hafta muttariden (devamlı) ve hep aynı tarzda tekerrür eden Cuma selamlıklarının en can sıkıcı olduğunu belirtmektedir. Kızamık gibi hastalık dışında hünkârlar da bunların hiçbirini kaçırmak istemezlerdi. Uşaklıgil, merasimde ve hususi gidişlerde en ziyade tahammül kudretini aşan şeyin Hünkâr arabasının ve doğal olarak ona uyan maiyet arabalarının ağır yürüyüşü olduğunu özellikle zikretmektedir. Halid Ziya'nın gözüyle merasimlere dair bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, "Hatıralar Arasında: Vahdettin ve Padişah", *Son Posta*, nr. 3448, (6 Mart 1940): 6.

24 Bkz. Alev Alatlı, *Or'da Kimse Var mı? Kitap 1, Viva La Muerte! (Yaşasın Ölüm!)*, (İstanbul: Boyut Yayınevi, 1993), 46.

yas ve melankoliyi[25] besleyen cenaze alayları, anma törenleri (ihtifaller), trajik ve dramatik ögelerinin yoğunluğu sebebiyle ve bizatihi ölümün içindeki paradoksal katmanlar dolayısıyla, tarih boyunca ayrı bir cazibe merkezi olmuştur. Bu yüzden tarihi seyir göz önünde bulundurularak Doğu toplumları, zaman zaman "ölü sevici"[26] veya "ölümden medet uman toplum"[27] nitelendirmesine maruz kalmış-

[25] Kolektif hafıza patolojisini Freud'un "Yas ve Melankoli" başlıklı denemesi üzerinden irdeleyen Paul Ricoeur, yas'ı, "sevilen bir kişinin ya da bunun yerine konulan vatan, özgürlük, ideal vb. bir soyutlamanın kaybedilmesine verilen tepki" olarak açıklamaktadır. Yas ve melankoli arasındaki zıtlık, "kendilik duygusunun azalıp azalmaması" meselesidir. Yasın gerekçesi ise şöyledir: "Sevilen nesne/kişi artık yoktur ve bütün libido onu bu nesneye/kişiye bağlayan bağı koparmaya zorlamaktadır." Yas, buna karşı anlaşılabilir/makul görülebilir bir başkaldırı ve reaksiyondur. Geniş bilgi için bkz. Paul Ricoeur, *Hafıza-Tarih-Unutuş*, çev. M. Emin Özcan, (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 90-91.

[26] Biyofilinin (yaşam sevicilik) karşıtı olan "ölü sevicilik" (nekrofili), Alev Alatlı'nın *Or'da Kimse Var mı?* serisinde sık sık dile getirdiği bir kavramdır. Nihal Atsız'ın kapatılan *Orhun* dergisinin kapağında "Veda" başlıklı bir yazı üzerinden meseleyi ele alan Alatlı, "İnsan savaşa, düğüne gider gibi gitmeli", "esas olan hayat değil ölümdür" felsefesini ve "insanın kendisini/hayatını ölüm gibi ebedi bir fikir uğrunda harcamasını" nekrofilik olarak nitelendirmektedir. Alatlı'nın nekrofili tarifi şöyledir: *"Güzel ve şanlı bir hayat yaşayanların, bu hayatlarını güzel ve şanlı bir ölüm uğruna terk etmeleri…"* Yaşamsever lider ile Nekrofil lider ise bu tanımlamadan doğan kavramlardır. Alatlı serinin diğer kitaplarında şair ve yazarların bu kavramlar üzerinden sömürülmesine de değinmektedir [Alev Alatlı, *Or'da Kimse Var mı? Kitap 1, Viva La Muerte! (Yaşasın Ölüm!)*, (İstanbul: Boyut Yayınevi, 1993), 78, 83-84)]. Geniş bilgi için bkz. Alev Alatlı, *Or'da Kimse Var mı? Kitap 4, O.K. Musti, Türkiye Tamamdır*, (İstanbul: Boyut Yayınevi, 1996), 77-78, 96-97, 170-172.

Doğan Hızlan da Türkiye'de aşırı derecede nekrofili hastalığı olduğunu iddia edenlerdendir. Edebiyatçıların yaşarken özgürlüklerine müdahale edilerek açlığa mahkûm edilip "ölümleri sonrası saygıyla hatırlanması" Hızlan'a göre ikna edici değildir. Hızlan, iddiasına Nâzım Hikmet, Orhan Kemal, Rıfat Ilgaz, A. Kadir, Aziz Nesin gibi isimlerin takma adla yazmak zorunda kalmalarını, düzeltmenlikle ömür tüketmelerini örnek göstermektedir. Bkz. Doğan Hızlan, "Sanatçı Özgürlüğüne Hayır, 'Edebi Nekrofili'ye Evet", *Hürriyet*, (9 Mart 2009), Erişim Tarihi: Ağustos 29, 2022, https://www.hurriyet.com.tr/sanatci-ozgurlugune-hayir-edebi-nekrofili-ye-evet-11164988 .

[27] Ölümünün 25. yılında Sabahattin Kudret Aksal'a bir mektup yazan Mehmet Zaman Saçlığolu'nun, yazarla birlikte birçok şeyin unutulmasına karşı *"Bu toplumun ölülerden eskiden beri medet umduğunu bilen sizin için de pek şaşırtıcı olmasa gerek."* cümlesi dikkat çekicidir. Bkz. Mehmet Zaman Saçlığolu, "Sabahattin Kudret Aksal'a Mektup", *Varlık*, sayı 1327, (Nisan 2018): 55.

tır. Latince bir özdeyiş olan *"İnsan ölünce sevilir!"* cümlesi de insanın mazi olmasıyla birlikte insaf ve merhamet duygusunun gönüllerde ağır bastığına, bu yüzden yaşayan değerlerden çok, kendisine dair hiçbir olumsuz duygunun beslenmeyeceği ölülere rağbet edildiğine dair bir ima taşımaktadır.[28]

Yıldız Hamidiye Camii, Cuma Selamlığı Töreni (Salt Araştırma Arşivi).

1.1.1 EDEBÎ MERASİMLERİN TEORİK TEMELLERİ: KOLLEKTİF ŞUUR, TOPLUMSAL BELLEK, KÜLTÜREL BELLEK ve EDEBÎ HAFIZA

Eric Hobsbawm'ın "icat edilmiş gelenekler" sınıfına dâhil ettiği modern hâliyle merasimler, ancak 19. yüzyılda ortaya çıkan 20. yüzyılda yaygınlık kazanan ritüel seremonileridir. "İcat edilmiş gelenek" terimi, Eric Hobsbawm'a göre, gerçekten icat veya inşa edilmiş, formel (şeklî) düzlemde kurumsallaşmış gelenekler ile birlikte

[28] Bu söz etrafında edebiyatımızda yapılan bir tahlile dair bkz. Rifat Necdet Evrimer, "İnsan Ölünce Sevilir", *Hisar*, sayı 11, (Mart 1951): 8.

"kolayca izi sürülemeyecek bir şekilde kısa ve belirlenebilir bir zaman diliminde -belki de birkaç yılda- ortaya çıkmış olan ve büyük bir hızla yerleşmiş *gelenekleri"* kapsamaktadır. Bu tabirle *"gizli veya açık kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıştırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılamaya çalışan pratikler kümesi"* kast edilmiştir.[29] İcat edilmiş geleneklerin izini sürmede yıldönümleri, anma törenleri ve her türlü merasim kültürel belleğin laboratuvarındaki en ideal denek ürünleridir. Michael Schudson'ın ifadesiyle "yaşayan hatıra olasılığının giderek sönükleştiği yerde, geriye yalnızca *kültürel olarak kurumsallaştırılmış anılar"* toplamı olan törenler kalmaktadır.[30]

Saptanmış kurallarca yönlendirilen, zaman içerisinde resmi bir kimliğe bürünen ve simgesel nitelik taşıyan törenler, belli bir kalıba dökülerek yineleme eğilimi taşıdıklarından kolay kolay kendiliğinden değişimlere uğrayıp çeşitlenmezler. Paul Connerton, anma törenleri gibi formel (biçime bağlanmış) eylemlerin "uygulayım yoluyla korunduklarına" dikkat çekmektedir. Bu törenlerin uygulayımsal olmaları ve biçimselleştirilmiş (belli şekiller verilmiş) bulunmaları nedeniyle, onları uygulamayı alışkanlık edinmiş kimselerce, kolay kolay eleştirel, dikkatli incelemelere ve değerlendirmelere konu edilebilecek nitelikte değillerdir. Connerton'a göre hem anma törenleri hem de enformel bedensel pratikler, tüm söylem pratiklerinde görülen, birikimli sorgulamalara karşı içlerinde bir ölçüde güvence taşımaktadır.[31] Her türlü tören, aynı zamanda bir "kitle" hareketidir. Kitle ise bazı hallerde "geçici" ve "süresiz" toplanıp çözülen bir özellik gösterse de duyguları ile bağlanmış, ortak ihtirasları, heyecanları, umutları, yakın amaçları ile birleşmiş bir grubu ifade etmektedir.[32] Bu yüzden 1930'lu yıllardan itibaren özel

---

29 Eric Hobsbawm-Terence Ranger, a.g.e., 2.

30 Michael Schudson, "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", *Cogito*, sayı 50, (YKY, Bahar 2007): 183.

31 Bkz. Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?* çev. Alâeddin Şenel, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 158.

32 Kitle'nin "kalabalık"tan farkı, kalabalık tam bir sayı değeri ifade ederken kitle, muhtevasında belirli ve yeni psikolojik yönelmeler gösteren, harekete geçmiş, bir amaca yönelmiş, örgütlenme eğilimi bulunan, aktif niteliklerle daha başka ve farklı bir anlam taşıyan bir gruptur. Bireysel ve toplumsal psikoloji bağlamında

bir araştırma sahası olan "Kitle Sosyolojisi" ve "Kitle Psikolojisi" ayrı bir bilim dalı hâline gelmiştir. Gösteri yürüyüşleri, meydan mitingleri, protesto toplantıları tam anlamıyla bir kitleleşme olayıdır.[33] Edebî merasimler ise ister ölüm, ister kutlama olsun, belirli bir amaç uğruna geçici veya sürekli bir araya gelen bir grubun aktif rol aldığı, sosyolojik ve psikolojik katmanları olan bir kitle hareketidir. İnsanları, kitleleşmeye götüren temel faktör de toplulukta rasyonel motiflerden çok duygusal motiflerin ağırlık kazanmasıdır.[34] Bu açıdan kitlelerin bir araya geldiği merasimler, açık veya örtülü olarak insan psikolojiyle ihmal edilemez bir ilişki içindedir.

1970'li yılların sonuna doğru, eğitimini Paris'te tamamlayan Adile Ayda[35] gibi bazı yazar ve araştırmacılar, psikanaliz açısından ya-

kitlenin mahiyetine, Freud'un kitle psikolojisine görüşlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Bkz. Eugéne Enriquez, *Sürüden Devlete (Toplumsal Bağ Üzerinde Psikanalitik Deneme)*, çev. Nilgün Tutal, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), 66-72.

33 Konuyu derinlemesine işleyen Elias Canetti'nin *Kitle ve İktidar* kitabı, basit gibi görünen kavramların insanlarla, toplumla ve psikolojilerle olan bağlantısını ayrıntılarıyla irdelemektedir. Kitlenin mahiyeti, sürü psikolojisi, tarihte kitle, iktidarın iç organları, iktidarın unsurları, yönetici ve paranoyaklar gibi ilginç konu başlıkları için bkz. Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006), 419 s.

34 Kitle psikolojisi üzerine Tahir Alangu'nun "Kitleleşme Olayı ve Kitle Adamı" incelemesi için bkz. Jose Ortega Y. Gasset, *Kitlelerin Ayaklanışı*, çev. Seçkin Çağan, (İstanbul: May Yayınları, 1968), 7-33.

35 Ünlü Hukukçu Sadri Maksudi'nin kızı olan Adile Ayda 1913'te Kazan'da doğmuştur. İlköğrenimini Berlin ve Paris'te yaptıktan sonra, orta öğrenimini İstanbul'daki Notre Dame de Sion Fransız Lisesi'nde tamamlamıştır. 1932'de Hukuk Fakültesini bitirmiş, daha sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Fransız Filolojisi bölümünden de mezun olmuştur. Hukuku bitirdikten sonra Dışişleri giriş imtihanını kazanarak ilk Türk kadın diplomatı olmuştur. Fakat kadın diplomatların ülke dışına tayin edilmesini engelleyen karar ve hükümler yüzünden, iki yıl sonra bakanlıktan ayrılarak öğretim mesleğine geçmiş; Konservatuar, Ankara Kız Koleji ve Ankara Kız Lisesi'nde hocalık yapmıştır. 1941'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Fransız Edebiyatı asistanı, 1943'te de doçent olmuştur. Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde uzun yıllar öğretim üyeliğinde bulunmuş, aynı zamanda 1946 ile 1956 yılları arasında *Cumhuriyet* gazetesinin edebî eleştiriciliğini üstlenmiştir. 1957 sonunda Üniversite'den ayrılarak Dışişleri'ne dönmüş, Lahey, Belgrad, Roma gibi başkentlerde diplomatlık görevlerinde bulunmuştur. 1966 yılında Genel Müdür Vekili sıfatıyla, Dışişleri Bakanlığı'nın kültür işlerini yönetmiştir. Bu sırada İtalyan devleti kendisine bir Liyakat Nişanı vermiştir. 1976-1980 yıllarında Cumhurbaşkanı

zarları incelemeye başlayarak bellek ve şuuraltı kavramlarının edebî hafızaya dâhil olmasını sağlamışlardır.[36] Sanatçının yaratıcılığı keşfederek ilk eserini ortaya koyması da iki cepheli bir psiko-sosyal bir olaydır. Psikoloji açısından (iç dünyası) bakıldığı zaman, yazmak bir yazar için "bir boşalma, bir kurtulma"dır. Bu yüzden birçok yazar, "Sanat nedir?" sorusuna "Sanat, kurtuluştur!" cevabını vermiştir.[37]

Şuuraltı ve şuuraltının mantık dışı mekanizmasını Viyanalı Sigmund Freud'dan (1856-1939) iki yüz yıl önce Fransız düşünürü Pascal keşfetmiştir. *"İnsan ruhu akıl ve mantığın tanımadığı etkenlerin hükmü altındadır."* (Le coeur a des raisons que la rasion ne connaît pas) cümlesi, Pascal'ın rüya[38] gibi sanatı da şuuraltının yönettiği-

tarafından senatörlüğe seçilen Adile Ayda'nın Mallermé hakkında Fransızca olarak yayınlanmış bir eseri ve Türkçe olarak Yahya Kemal'e ve Etrüsklere'e dair eserleri vardır. 1975 yılı Temmuz ayında *Hisar*'da "Edebî Hatıralar" başlıklı bir yazı dizisi neşretmiş, Türk Tarih Kurumu'nun *Belleten* dergisinde tarih öncesi ve Eski Çağ ile ilgili ilmî yazılar yayınlamıştır. 5 Kasım 1992'de İstanbul'da vefat etmiştir. *Hisar*'da neşredilen biyografisi için bkz. "Adile Ayda", *Hisar*, sayı 153 (228), (Eylül 1976): 22. Ayrıca yazarın geniş biyografisi için bkz. Pelin Yoğun, *"Diplomasi Tarihi Işığında İlk Türk Kadın Diplomat: Adile Ayda"*, Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2019), 113 s.

36 Adile Ayda, 1977 Nisan'ında neşrettiği "Yahya Kemal'in Şuuraltı Dünyası" başlıklı incelemesinde "sanatçı" mizacı ile dünyaya gelenlerin çevrenin etkilerine karşı daha hassas olduklarını ve ruhları üzerinde olayların bıraktığı izlerin daha derin olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre Yahya Kemal'in çocukluk yıllarında şuuraltını doldurmuş duygu tohumlarının cinslerini "Anne, Baba, Kardeş, Üsküp, İstanbul, Kubbe, Türklük" başlıkları altında incelemiştir. Ayda'ya göre Yahya Kemal'in şuuraltı çocukluk çağından ve çocukluk çevresinden kalma bu türlü unsurlar, bu tohumlarla döşenmiştir. Şairin yaşı ilerledikçe ve sanatı olgunlaştıkça da bu tohumlar yeni yeni şekillerde filiz ve çiçek vermiştir. Ayrıntılar için bkz. Adile Ayda, "Yahya Kemal'in Şuuraltı Dünyası", *Hisar*, sayı 160 (235), (Nisan 1977): 5-10.
Aynı yıllarda benzer bir okuma için bkz. Yusuf Z. Beyzadeoğlu, "1908'e Kadar Edebiyatçıların Psikolojisi", *Hisar*, sayı 161 (236), (Mayıs 1977): 16-17.

37 Bkz. Adile Ayda, "Sanatçının Hayatı ve Eseri II", *Hisar*, sayı 172 (247), (Nisan 1978): 7.

38 Şuuraltının en belirgin yansıması rüyalardır. Sembol ve imajların hâkim olduğu rüyaları yöneten şuuraltıdır. Freud rüyaları uykumuz sırasında oluşan akıldışı ruhsal faaliyetler olarak görmekte ve rüyaların ilahî kaynaklı olmayıp sadece arzu tatmininden ibaret bilinçaltındaki düşüncelerin serbest olarak rahatlayıp tatmine ulaştığı bir olay şeklinde nitelendirmektedir. Bununla birlikte Freud'un nevroz teorisini geliştirip psikanaliz tedavi yönetimini bulması, modern rüya yorumu

ne dair keşfinin en belirgin saptamasıdır.[39] Freud'dan itibaren insanoğlunun yalnız aklî bir yöntemle hareket etmediği, çoğunlukla bilinçaltı merkezli duygusal motiflerin insanları iş ve hareketlerini yönettiği kabul görmüştür. Bu da kitle psikolojisi araştırmalarına zengin bir kaynak oluşturmuştur. Modern kitle psikolojisi ise psikanaliz kavramlarına dayandırılmıştır.[40]

Bellek, hafıza ve bilinçaltını irdeleyen psikanaliz, teori ve sistem olarak iki dünya savaşı arasında önem kazanmıştır. Ruhî tedavi şeklinde uygulanmasının salgın hâline geldiği yıllar ise 1940-1960 arasındaki yıllardır. Bir psikoloji sistemi olarak psikanalizin, Freudizmin abartılı ve gülünç tarafları[41] olmakla birlikte Freud'un teorileri sanat ve edebiyat üzerinde olumlu ve olumsuz etkilere sahiptir. Ferud, ruhumuzda bir şuuraltı tabakasının bulunduğunu ortaya koymakla büyük bir keşfe imza atmıştır. Bu sayede gerek hissî gerek

sanatını ortaya çıkarması nedeniyle, bilim tarihinin önce gelen isimlerinden biri olmuştur. Ziya Paşa'nın *Rüya* adlı eserinde olduğu gibi Tanzimat'tan sonra rüyalar siyasî içeriklidir ve bir nevi ütopya niteliği taşımaktadır. Türk edebiyatında Tanpınar'ın dışında hiçbir Türk yazarı rüyalara aynı önem ve değeri vermemiştir. Tanpınar'ın sanat anlayışının ve şiir poetikasının temellerini de oluşturan "rüya" kavramı, onda başlı başına "estet" olmanın vazgeçilmez bir şartıdır. Tanpınar'ın ısrarla üzerinde durduğu rüyalar, bundan yola çıkarak şair ve yazarların şuuraltı incelemelerine dair araştırmalar henüz istenildiği ölçüde ilgi görmemiştir. Orijinali yaklaşık 70 varaktan ibaret olan ve 1895 ile 1927 yılları arasında gördüğü rüyalar üzerinden İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın psikobiyografisine dair örnek bir çalışma olarak bkz. İbrahim Öztürkçü, *İbnülemin'in Rüyaları*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 143 s.

39 Yahya Kemal'in şiir dünyasının izlerini mercek altına alan Adile Ayda, şairin ruhundaki duygu tohumlarının filizlenmesi için doğru iklimin 19 yaşından 28 yaşına kadar, 9 yılını geçirdiği Paris şehri olduğunu ileri sürmüştür. Pascal'ın şuuraltına işaret eden yukarıdaki cümlenin tercümesi de Adile Ayda'ya aittir. Bkz. Adile Ayda, "Yahya Kemal'in Şiir Dünyası I", *Hisar*, sayı 161 (236), (Mayıs 1977): 5-8.

40 Tahir Alangu'nun bu bağlamda yazdığı önsöz için bkz. Jose Ortega Y. Gasset, a.g.e., 17.

41 Adile Ayda, "Sanat ve Psikanaliz" başlıklı makalesinde psikanalizin gülünç taraflarına "İnsanın bütün ruhî hayatının libido, yani cinsi arzuya dayanmasını, her kız çocuğunun anasına âşık, babasına düşman olmasını, cennet kavramının ana rahminde iken duyduğumuz rahat ve huzurun hatırasından başka bir şey olmamasını" örnek göstermektedir. Bkz. Adile Ayda, "Sanat ve Psikanaliz", *Hisar*, sayı 155 (230), (Kasım 1976): 3.

mecazi anlamdaki rüyalarımızın, emellerimizin, eğilimlerimizin, huzursuzluklarımızın köklerinin hep şuuraltımıza dayandığı bilimsel bir zemine oturtulmuştur. Freud'un teorilerini tamamlayan analitik psikolojinin kurucusu İsviçreli Carl Gustav Jung (1875-1961) ve bireysel psikoloji ekolünün kurucusu Avusturyalı Psikiyatrist Alfred Adler (1870-1937) gibi talebeleri, Freudizmi (Froydizmi)[42] yontmuş, törpülemiş, yeni bir şekle sokmuşlardır. Örneğin Adler insanı toplum içinde ele almış ve toplum hayatını bir çeşit mevki için yarış alanı sayarak her insanın ruhunda "güçlülük isteği" (volonté de puissance) etkeninin, "sevgi isteği" etkeninin yanında yer aldığını ileri sürmüştür.[43]

Psikolog Jung ise insanları "dışa dönük" (extraverti) ve "içe dönük" (introverti) diye iki gruba ayırdıktan sonra Freud'un getirdiği

[42] Fröydizme ve psikanalizime dair ülkemizde ilk araştırma ve incelemelerde bulunanlar arasında İstanbul Darülfünun müderrislerinden Mustafa Şekip Tunç (öl. 17 Ocak 1957) gelmektedir. Cenevre'de Jean Jaques Rousseau Enstitüsü'nden diploma ve Cenevre Üniversitesi'nden Psikoloji sertifikası alan Şekip Tunç, 1919-1933 yılları arasında müderris muavini olarak Darülfünun'da görev yapmıştır. 1926 yılında Freud'un 1909 yılındaki psikanalize ait beş dersini Türkçeye çevirmiştir. Psikoloji, psikanalitik sistemler ve Freudcu sistemden bahseden eserin sonunda Freud'un eserlerinin Latin harfleriyle listesi de bulunmaktadır. Mustafa Şekip'in Freud'u keşfedişine, ona dair eleştirilere verdiği cevaplara, o tarihlerde Viyana Tıp Fakültesi'nde müderrislik görevini sürdüren Freud'un biyografisine dair bilgiler için bkz. Sigmund Freud, *Fröydizm: Psikanalize Dair Beş Ders*, çev. Mustafa Şekib, (İstanbul: Millî Matbaa, 1926), 57 s.

[43] Öğrencileri arasında "Profesör" diye tanınan Sigmund Freud'un kuramlarına ilk karşı çıkan Alferd Adler'dir. Adler'in 1911'de Freud'dan kopmasıyla sonuçlanan psikanalizi şekillendirme çabası, daha sonra neo ve post-Freudcuların katkılarında bütün ögeleri içermektedir. Adler'in Freud'dan öğrendikleri üzerine yeni teoriler kurmaya kalkışması, mizaç itibariyle son derece hassas olan Freud'u çileden çıkarmış, kendisinde zaten var olan Jahuda Kompleksinin yeniden patlak vermesine bir kıvılcım olmuştur. Teorisinin kendi ilk ortaya koyduğu şeklinden sapması korkusu Freud'un komplekslerinden biridir. Bunun önüne geçmek için daha o tarihte Psikanaliz Cemiyeti kurmak ve bunun başında Rank gibi değer verdiği bir talebesini geçirmek gereğini duymuştur. Freud'un doğumunun 100. yıldönümü dolayısıyla Berggasse 19 numaradaki meşhur evini ziyaret eden ve o tarihte bir yıldan beri Viyana'da bulunan Haldun Taner'in intibaları ve tahlilleri için bkz. Haldun Taner, "Freud'ün Yüzüncü Yıldönümü Dolayısıyla: Berggasse, 19", *Varlık*, sayı 432, (15 Haziran 1956): 8-9. Ayrıca Jacoby'in "Revizyonizm: Bir Kuramın Bastırılması" başlığı altında Adler'in eleştirileri/suçlamaları ve neo-Freudcuların çalışmalarına dair geniş bilgi için bkz. Russell Jacoby, a.g.e., 45-72.

bireysel şuuraltı kavramının yanına "toplumsal şuuraltı" (kolektif bilinç) kavramını getirmiştir.[44] Jung, milletlerin çağlar boyunca geçirdikleri hayat tecrübelerini unutamadıklarını, bunların izlerinin onlarda "kolektif bir gayrışuur" teşkil ederek aktüel hayatlarını içten içe idare ettiğini öne sürmüştür. Nesilden nesile aktarılan dil, alışkanlıklar, örf ve âdetler, inançlar, davranış şekilleri, bu ortak hayat tecrübelerinin mahsulleridir. Bu yüzden geçmiş, bireysel gayrışuurda (bilinçaltında) olduğu gibi, farkına varmasak bile, kolektif bilinçaltında yaşamaya devam eder. Freud ve Jung bilinçaltı kuvvetlerin şekil ve kılık değiştirdiğini, insanları aldatan şeyin de onların yeni görünüşleri olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre bir toplumda yüzyıllar boyunca terbiye, kanun, din, örf ve âdet sayesinde içe itilmiş kuvvetler ve semboller, üst tabaka sarsılınca suyun yüzüne çıkarlar.[45]

Freud'la birlikte 19. yüzyıldan 21. yüzyıla ulaşıncaya değin devletlerin sosyal yapılarındaki dalgalanmalar üzerine pek çok tarihçi, edebiyat araştırmacısı, psikologlar, antropolog ve sosyologlar tespitlerde bulunmuş ve sürekli değişen sosyal parametrelere (karakteristik özelliklere) dair çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir.[46] Psiko-

---

[44] Adler ve Jung'un da talebelerinin çalışmaları ve yayınları neticesinde Modern Psikoloji denilen bilim oluşmuştur. Ruh doktorları da tedavi alanında psikanalizden ziyade "psikoterapi" tabirini kullanmaya başlamışlardır. Psikanalizim edebiyata ilk etkisini Batı dünyasında sürrealizm ile göstermiştir. Buna göre şuur dünyası açık kavramlar ve mantıkî muhakeme ile şuuraltı ise semboller ve çağrışımlarla çalışmaktadır. Freud'un bu gerçekleri ortaya koyması, 1920'den sonra Batı edebiyatında yeni evrimler ve devrimler yaratmıştır. Sürrealist şiir akımı doğrudan doğruya Freud teorilerinin bir neticesi ve ürünüdür. Sürrealist şairler şuuraltını asıl insan ruhu olarak kabul ettiklerinden "çağrışım" prensibini kutsallaştırarak akıllarından geçen her şeyi kâğıda dökmek hakkını kendilerine bağışlamışlardır. Bkz. Adile Ayda, a.y., 3.

[45] Mehmet Kaplan, "Kollektif Gayrişuur", *Hisar*, sayı 38, (Şubat 1967): 5-6.

[46] Toplum içindeki sosyal bağları ve etkileşim alanlarını *"İki Cephede Demokrasi"* makalesinde de ele alan Bauman, sosyal yapıyı *Ecclesia* ve *Oikos* kavramlarıyla açıklamaktadır. Polonya asıllı yazar, Ecclesia'yı "kişisel olarak nadiren ziyaret ettiğimiz, ama kamusal sorunların, her birimizin hayatını etkileyen meselelerin çözümlendiği uzak alan", Oikos'u ise "her gün tanıdıklarımızla karşılaştığımız ve yüz yüze geldiğimiz, paylaştığımız hayat tarzlarını konuştuğumuz ve müzakere ettiğimiz, zaman zaman gürültülü ve fırtınalı olmakla birlikte tanıdık ve aşina özel alan" şeklinde açıklamaktadır ki bu ayrımın kaynağı Aristoteles'tir. Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Ayrıntı,